

Τὰ ἐπιστημολογικὰ κριτήρια τῆς νεοπατερικῆς σύνθεσης τοῦ π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ*

MICHEL STAVROU**

Στὸ σοφὸ καὶ σπουδαῖο ἔργο του «Οἱ δρόμοι τῆς ρωσικῆς θεολογίας», τὸ ὁποῖο ἐξεδόθη στὰ ρωσικὰ τὸ 1937, ὁ πατὴρ Γεώργιος Φλωρόφσκυ ἐκφράζει μία αὐστηρὴ κριτικὴ γιὰ τοὺς αἰῶνες παρακμῆς πὺν σημάδεψαν, κατ' αὐτόν, τὴν ρωσικὴ θεολογία, ἀποκεκομμένη ἀπὸ τὴν αὐθεντικὴ Παράδοση μὲ μία μακρὰ «βαβυλώνεια αἰχμαλωσία». Οἱ ὀρθόδοξες θεολογικὲς σχολὲς προσάρμοζαν ὄντως ἐκτεταμένα τὴν διδασκαλία τους στὸ παράδειγμα τῶν δυτικῶν ἰδρυμάτων, ρωμαιοκαθολικῶν καὶ προτεσταντικῶν θεολογικῶν σχολῶν, παράγοντας μία θεολογία, ἣ ὁποία δὲν ἦταν παρὰ μία παραλλαγὴ τοῦ δυτικοῦ σχολαστικισμοῦ. Ἡ λύση γι' αὐτόν δὲν ἔγκειται σὲ ἓνα εἶδος προσφυγῆς στὴ ρωσικὴ θρησκευτικὴ φιλοσοφία καὶ στοὺς ἐκφραστές της (ἀσκεῖ ὀξεῖα κριτικὴ στὴ σοφιολογία), ἀλλὰ στὴν ἐπιστροφή στοὺς Πατέρες. Κατὰ τὸ Α΄ Συνέδριο τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας (Ἀθήνα 1936) δὲν διακηρύσσει ἓνα εἶδος ἐπιστημοσύνης ἀλλὰ τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἐπανεύρεση τοῦ πνεύματος τῆς θεολογίας τῶν Πατέρων καὶ τὴν ἀντιπαράθεσή του μὲ τὴν νεοπατερικότητα: «Αὐτὸ πὺν χρειάζεται εἶναι νὰ ἀνακητήσουμε τὴν πατερικὴ θεολογία ἐκ τῶν ἔσων».

Θὰ ἐπιχειρήσω νὰ παρουσιάσω τὰ τέσσερα πρωταρχικὰ κριτήρια τῆς νεοπατερικῆς σύνθεσης, τὴν ὁποία ἐπιζητεῖ ὁ Φλωρόφσκυ καί, κατόπιν, νὰ ἀνασυνθέσω τὸ πλαίσιο μιᾶς δημιουργικῆς θεολογικῆς σύνθεσης.

Στὸ κεφάλαιο γιὰ τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης του «Οἱ δρόμοι τῆς ρωσικῆς θεολογίας» ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ ἀνέπτυξε τὶς ἀπαραίτητες βάσεις γιὰ τὸ πρόγραμμα τῆς νεοπατερικῆς σύνθεσης.

* Εἰσήγηση στὸ Διεθνὲς Συνέδριο τοῦ Ἰνστιτούτου Ὁρθόδοξης Θεολογίας τοῦ Ἁγίου Σεργίου στὸ Παρίσι στὶς 27-28 Νοεμβρίου μὲ θέμα «Ὁ πατὴρ Γεώργιος Φλωρόφσκυ καὶ ἡ ἀνανέωση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας κατὰ τὸν 20ὸ αἰῶνα». Ἡ μετάφραση ἔγινε ἀπὸ τὸν Σταύρο Γιαγκάζογλου.

** Ὁ Μ. Stavrou εἶναι Καθηγητὴς Δογματικῆς Θεολογίας στὸ Ἰνστιτούτο Ὁρθόδοξης Θεολογίας τοῦ Ἁγίου Σεργίου - Παρίσι.

«Μία νέα φάση τῆς ἱστορίας τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἄρχισε πρόσφατα. Ποιός μπορεῖ νὰ ἀμφιβάλλει ἀκόμη γι' αὐτό; Τὴν νέα αὐτὴ φάση θὰ μποροῦσε κάποιος νὰ χαρακτηρίσει ὡς ἀποκαλυπτική... Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία, ὅπου ἡ ἀνταρσία κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐκρήγνυται μὲ τόση βία... Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔχουμε ἐμπλακεῖ στὸν ἀποκαλυπτικὸ αὐτὸν ἀγώνα, εἶναι ὑποχρέωσή μας νὰ γίνουμε καὶ πάλι θεολόγοι, νὰ κάνουμε καὶ πάλι ἔργο θεολογικόν. Στὴν ἄθρη καὶ ἀντίθετη αὐτὴ στάση μὲ τὸν ὕπουλο καὶ διαπεραστικὸ χαρακτήρα ἔχουμε καθῆκον νὰ ἀντιτάξουμε μία ὑπεύθυνη καὶ συνειδητὴ ὁμολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Δὲν εἶναι πλέον δυνατὸ νὰ ὑπάρξει «οὐδέτερη» ἐπιστήμη τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μήπως ἄλλωστε ὑπῆρξε ποτέ; Ἡ ἀδιαφορία καὶ ἡ ἀποχή δὲν εἶναι «οὐδετερότητα»¹.

ἽΟνομάζει, λοιπόν, τὰ τέσσερα ἀχώριστα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα κατ' αὐτὸν «ὑπόκεινται σὲ ἓνα μοναδικὸ καὶ ἀδιαίρετο πρόγραμμα»: ἡ πατερικὴ θεολογία, τὸ νόημα τῆς καθολικότητος τῆς Ἐκκλησίας (*sobornost*), ἡ ἱστορικότητα καὶ ὁ Ἑλληνισμός².

1. Ἡ ἐπιστροφή στους Πατέρες

Γιὰ τὸν π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ ὁ πρωταρχικὸς σκοπὸς τῆς θεολογίας ἦταν ἡ νεοπατερικὴ σύνθεση, ἡ ὁποία σήμαινε μία διερεύνηση τοῦ ὑπαρξιακοῦ νοήματος τῆς θεολογίας τῶν Πατέρων καὶ μία σύνθεση, ἡ ὁποία ἀπαιτοῦσε σπάνιες ἰδιαίτερες ικανότητες.

Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Φλωρόφσκυ ὑπῆρξε γιὰ μεγάλο διάστημα φιλόσοφος προτοῦ γίνεῖ θεολόγος. Προερχόμενος ἀπὸ τὸν δυτικὸ φιλοσοφικὸ κόσμο, ἀπὸ ἓναν ντετερμινιστικὸ κόσμο, στὸν ὁποῖο κυριαρχοῦσε ἡ παντοδυναμία τοῦ ἐγγελιανοῦ λόγου τῆς ἱστορίας ἢ ἀκόμη ὡς ἀντίστιξη ἢ φιλοσοφία τῆς φύσης τοῦ Schelling, ὁ π. Γεώργιος ἀνακάλυψε στους Πατέρες ὅτι τὸ κλειδὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας σὲ τοῦτο τὸν κόσμο ἦταν ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία. Ἡ ἐλευθερία αὐτὴ ἐκφράζεται γιὰ τὸν Φλωρόφσκυ στὸ γεγονός μίᾶς θεμελιώδους ἐνδεχομενικότητος τῶν γεγονότων τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, καθὼς

1. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ Γ., «Ἡ πορεία τῆς Ρωσικῆς Θεολογίας» στὸ συλ. τόμο *Θεολογία, Ἀλήθεια καὶ Ζωή, Πνευματικὸν Συμπόσιον*, Ἀθῆναι 1962, σσ. 49-50, παρατίθεται καὶ στὴ *Σύναξη* 1/1982, σ. 88.

2. Βλ. FLOROVSKY G., *Les voies de la théologie russe*, Lausanne, 2001, σ. 446.

έπίσης και στην εκκλησιαστική έμπειρία διαμέσου του «άσκητικού κατορθώματος», την συνεργία με την χάρη του Θεού, το *rodvig*, το οποίο εκφράζει μία νίκη έναντι όλων των περιορισμών της ανθρώπινης φύσης. Ο όρος αυτός είναι θεμελιώδης, έπειδή ύπογραμμίζει την ικανότητα του ανθρώπου να ενεργεί κατά τρόπο ελεύθερο και δημιουργικό.

Η νεοπατερική διάσταση (και όχι άπλως πατερική) της θεολογίας σημαίνει γι' αυτόν μία βαθειά δημιουργικότητα, ένα δημιουργικό έργο: ούτε δουλική μίμηση ούτε αντιγραφή δίχως προσαρμογή των Πατέρων, λαμβάνοντας άπλως χωρία από τα έργα τους, δίχως διασάφηση και αναδιατύπωση.

2. Τò νόημα τής καθολικής συνείδησης

Η νεοπατερική σύνθεση για τον Φλωρόφσκυ είναι άδιαχώριστη από μία ανανεωμένη έμπειρία τής καθολικότητας τής Έκκλησίας. Για εκείνον, ο οποίος έχει μία ιστορική έγνοια και πορεία και μία ζωντανή συνείδηση τής Παράδοσης τής Έκκλησίας κατά την πρώτη χιλιετία, ή καθολικότητα είναι τò αντίθετο τής ατύρκειας και τής έπαρχιακής αναδίπλωσης. Σημαίνει ένα είδος άμοιβαίας εξάρτησης μεταξύ τής χριστιανικής Άνατολής και τής χριστιανικής Δύσης. Ο π. Γ. Φλωρόφσκυ δέν συμφωνούσε με την ιδέα, ή όποία επικρατούσε σέ όρισμένα ρεύματα τής ρωσικής θεολογίας από την περίοδο του κινήματος των Σλαβοφίλων, μιάς αντίθεσης άρχων μεταξύ ανατολικού και δυτικού Χριστιανισμού. Άδιάκοπα, έπαναλάμβανε ότι ή Δύση δέν μπορεί νά ζήσει πλήρως τόν Χριστιανισμό δίχως την Άνατολή και, άμοιβαίως, ή Άνατολή δέν μπορεί νά ζήσει άληθινά την εκκλησιαστική καθολικότητα δίχως την Δύση. Την θέση αυτή άντλούσε από τούς Πατέρες τής Έκκλησίας.

Στην εισήγησή του με τίτλο «Η κληρονομία και ή άποστολή τής όρθόδοξης θεολογίας», την όποία έκανε τò 1948 κατά την άνάληψη των καθηκόντων του στο Σεμινάριο του Άγίου Βλαδιμήρου στη Νέα Υόρκη, άπορρίπτει την θέση του Βρετανού ιστορικού Arnold Toynbee (1889-1975), ο όποιος στην σύνθεση τής παγκόσμιας ιστορίας του *A Study of History*, ή όποία έξεδόθη τò 1934, διέκρινε μετά την πώση τής Δυτικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας δύο μεγάλα σύνολα, στεγανά και άνεξάρτητα, τά όποια κατ' αυτόν προσδιορίζονταν κυρίως από τόν θρησκευτικό τους πολιτισμό. Από τò ένα μέρος ο «δυτικός πολιτισμός» και από τò άλλο ο «όρθόδοξος πολιτισμός» του Βυζαντίου, τής Ρωσίας και των Βαλκανίων. Ο δυτικός χριστιανικός κόσμος είναι για τόν Toynbee ένα αύταρ-

κες βασιλείο, τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε καὶ δὲν ἔχει καθόλου ἀνάγκη ἀπὸ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ ἐξελιχθεῖ, γιατί αὐτορρυθμίζεται αὐτὸ καθεαυτό.

Ὁ Φλωρόφσκυ ἀρνεῖται τὴν ἄποψη τοῦ Τοϋνβее καὶ χρησιμοποιεῖ τὴν ἱατρικὴ εἰκόνα τῶν δύο σιαμαίων ἀδελφῶν γιὰ νὰ περιγράψει τὴν κατάσταση τῶν δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν. Ὁ χειροῦργος δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκολλήσῃ τὴν μία ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀδελφή, δίχως νὰ θέσῃ σὲ κίνδυνο τὴ ζωὴ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης, δηλαδή καὶ τῶν δύο. Οἱ δύο αὐτὲς χριστιανικὲς κοινωνίας, ἐξηγεῖ ὁ π. Γεώργιος, «δὲν εἶναι παρὰ τμήματα ἐνὸς διασπασμένου κόσμου, καὶ ἀνήκουν ἢ μία στὴν ἄλλη, παρὰ τὸ Σχίσμα. Ἡ ἱστορία τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσης πράγματι δὲν εἶναι κατανοητὴ παρὰ στὴν προοπτικὴ αὐτῆς τῆς χριστιανικῆς ρήξης»³. Γιὰ τὸν Φλωρόφσκυ, τόσο ἡ χριστιανικὴ ἀνατολὴ ὅσο καὶ ἡ Δύση εἶναι «δίδυμες ἀδελφές πού ἀπώλεσαν τὴν ἐνότητά τους» καὶ οἱ δύο αὐτοὶ κόσμοι δὲν εἶναι πλήρεις, ἐπισημαίνει, ὅσο εἶναι χωρισμένοι. Ἡ Δύση ὑποφέρει ἔχοντας χάσει τὸν δεσμό της μὲ τὴν χριστιανικὴ Ἀνατολή. Ἡ χριστιανικὴ Ἀνατολὴ ὑποφέρει ἐπίσης ἐδῶ καὶ καιρὸ ἔχοντας ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν Δύση. Ἡ ἀνατολικὴ θεολογία πέρασε ἀπὸ μία σειρὰ ψευδομορφώσεων, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀρχίζει νὰ ἀνακτᾷ τὴν αὐτοσυνειδησία της μὲ τὴν ἀνανέωση τῆς ρωσικῆς θεολογίας κατὰ τὸν 19ο αἰ.

Ἡ ἀνάγκη ἐνότητας μεταξὺ τῶν δύο χριστιανικῶν χώρων μὲ σεβασμὸ στὶς ἰδιαιτερότητές τους εἶναι γιὰ τὸν Φλωρόφσκυ μία ἀνάγκη πού ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν κοινὴ τους καταγωγὴ. «Ἡ ἀποστολὴ τῆς ἐπανένωσης ἐπιβάλλεται στοὺς δύο, σημειώνει, ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ προέλευση τῆς οἰκουμενικῆς ιδέας»⁴. Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι τὸ οἰκουμενικὸ πνεῦμα εἶναι βαθύτατα συνδεδεμένο στὸν Φλωρόφσκυ μὲ μία νεοπατερικὴ πορεία ἐμπνευσμένη ἀπὸ μία καθολικὴ συνείδηση, ἡ ὁποία ἐκδιπλώνεται στὸ χρόνο καὶ στὸν χώρο. «Ζοῦμε τώρα σὲ μία ἐποχὴ πατερικῆς ἀναγέννησης», σημείωνε ὁ Φλωρόφσκυ στὸν λόγο του τὸ 1948. Στὴν ἐκ νέου ἀνακάλυψη τῶν Πατέρων ὑπάρχει γι' αὐτὸν «μία βέβαιη ἐλπίδα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς χριστιανικῆς παράδοσης, τῆς ἐπανεύρεσης τοῦ ἀληθινοῦ καθολικοῦ πνεύματος». Ἀπὸ τὴν θέση του αὐτὴ προέκυψε καὶ ἡ πρόσκληση πού εἶχε ἀπευθύνει στὴν Συνδιάσκεψη τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν στὸ

3. FLOROVSKY G., «The Legacy and the Task of orthodox Theology», *Anglican Theological Review*, 31/2, Avril 1949, σ. 66. Ἑλληνικὴ μετάφραση στὸ παρὸν τεῦχος τῆς *Θεολογίας*, σσ. 21-29.

4. Ὁπ.π.

Evanston (1954), ότι δηλαδή ο «οικουμενισμός μέσα στον χώρο» χρειάζεται να συμπληρωθεί από έναν «οικουμενισμό μέσα στον χρόνο», ο οποίος και θα επέτρεπε να επανεκτιμηθεί ο σύνδεσμος με την Παράδοση. Η Όρθοδοξία έχει έδω έναν κεφαλαιώδη ρόλο να επιτελέσει και η οποία, πέρα από τις ιστορικές ανεπάρκειες, αποτελεί την «ζωντανή ενσάρκωση μιάς αδιάκοπης παράδοσης στο πεδίο της σκέψης, όπως και στο πεδίο της πνευματικής ζωής».

Δίχως άρνηση της αὐτάρκειας και μίας αὐθεντικής ἀναζήτησης τῆς καθολικότητας ὁ Φλωρόφσκυ ἐπιμᾶ ὅτι ἡ νεοπατερικὴ σύνθεση δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ. Τοῦτο ἐμφανίζεται πάντα ὡς ἓνα ἐπίκαιρο μάθημα ἀπέναντι σὲ μὴ πολὺ διαδεδομένη ἀντίληψη τῆς Ὁρθοδοξίας, ἡ ὁποία ἔχει ὁμολογιακὰ καὶ ἐσωστρεφεῖ χαρκτηριστικὰ καὶ ἡ ὁποία προσδιορίζεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐτερόδοξη ἢ ἄθεη Δύση, ἀλλὰ καὶ ἀ(πέναντι) ἐπίσης στὶς ἀντιλήψεις ἐνὸς δυτικῶ χριστιανισμοῦ ποὺ θεωρεῖται αὐτάρκης. Ἐνθυμοῦμαι ἓναν ἔντονο διάλογο ποὺ μεταδόθηκε ραδιοφωνικὰ ἀπὸ τὴν συχνότητα τοῦ France-Culture τὸ 1993, στὴν ἐκπομπὴ *Répliques* (*Ἀντιρροήσεις*) τοῦ Alain Finkielkraut, μεταξὺ τοῦ Remy Brague καὶ τοῦ Olivier Clément, ὁ ὁποῖος ἔμοιαζε μᾶλλον μὲ διάλογο κωφῶν. Ὁ πρῶτος, παραδοσιακὸς ρωμαιοκαθολικὸς φιλόσοφος, συγγραφέας ἐνὸς βιβλίου μὲ τὸν ἐνδεικτικὸ τίτλο *Εὐρώπη: ἡ ρωμαϊκὴ ὁδός*⁵, θεωροῦσε ὅτι τὸ Βυζάντιο καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ (*pars orientalis*) τῆς Εὐρώπης (Ρωσία, Οὐκρανία, Βαλκάνια κ.λπ.) δὲν ἀνήκαν πραγματικὰ στὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ, εἶναι τόσο ξένα πρὸς τὴν Δύση ὅσο καὶ ἡ ἰαπωνικὴ λογοτεχνία. Ἐξάλλου, γιὰ τὸν Remy Brague, ἡ Εὐρώπη συρρικνώνεται σὲ Δύση - δομημένη ἀπὸ τὴν Ρώμη καὶ κατοπιν ἀπὸ τὸν Καρολίγγειο πολιτισμὸ καὶ τὶς μετεξελίξεις του. Ὁ Olivier Clément ἀπαντοῦσε μὲ τὴν θεώρηση μιάς ἀνοικτῆς καὶ πολυφωνικῆς Εὐρώπης ποὺ ἐνσωματώνει, καὶ εἶναι πλούσια στὶς δυτικὲς καὶ ἀνατολικὲς τῆς παραδόσεις.

3. Ἡ ἱστορικότητα

Ἡ διάσταση αὐτὴ τῆς ἱστορικότητας κάθε αὐθεντικοῦ θεολογικοῦ διαβήματος συνδέεται στὸν Φλωρόφσκυ μὲ τὴν ἐπιστροφή στους Πατέρες, ὄχι τόσο γιατί οἱ Πατέρες ἐγγράφονται ἀπλῶς στὴν ἱστορία ὅσο γιατί ὁ τρόπος τους εἶναι

5. Βλ. BRAGUE R., *Europe: la voie romaine*, Paris, 1993.

πάντοτε συγκεκριμένος και όχι αφηρημένος, λόγω ακριβώς του σωτηριολογικού περιεχομένου του: ό,τι υπερισχύει στους Πατέρες είναι μία «θεολογία γεγονότων» και όχι μία αφηρημένη θεωρία. Η ιστορικότητα αποτελεί έγγυηση απέναντι στην θρησκευτική φιλοσοφία, την οποία ο Φλωρόφσκυ θεωρούσε μαζί με τον μαθητή του Βλαδίμηρο Λόσκυ ως μία αλλοίωση των ζωντανών πηγών της χριστιανικής πίστης. Ο Φλωρόφσκυ επαναλάμβανε συχνά στα μαθήματά του στον Άγιο Σέργιο ότι είναι αδύνατο να κάνει κανείς θεολογία δίχως ιστορικό πλαίσιο. Κατά κάποιο τρόπο: «κανείς δεν μπορεί να εισέλθει εδώ, αν δεν είναι ιστορικός». Η ιστορικότητα δεν σημαίνει γι' αυτόν απουσία του προφητικού πνεύματος. Από την άποψη αυτή η θεώρηση της Παράδοσης στον Φλωρόφσκυ είναι ενδιαφέρουσα. Η έννοια αυτή είναι κυρίαρχη στην εκκλησιολογική του θεώρηση. Στην Έκκλησία ως Σώμα Χριστού αρμόζει να έρμηνεύσει τον Λόγο του Θεού. Η Παράδοση, λοιπόν, εμφανίζεται ως η εκκλησιαστική έρμηνεία της Γραφής. Αποτελώντας μία από τις όψεις της Αποκάλυψης, δεν συνιστά άπλως ανάμνηση αλλά έσχατολογική τάση, «δεν είναι μόνο συντήρηση, αλλά και ζωντανή πρόοδος, αύξηση, αναγέννηση, μεταρρύθμιση... Η παράδοση είναι ή ίδια ή Έκκλησία, στην καθολική της ύπαρξη»⁶. Συνεπώς, η Παράδοση δεν σημαίνει παραδοσιακή συστολή και έσωστρέφεια αλλά άνοιγμα στα σημεία των καιρών. Η κατανόηση αυτή είναι προφανώς πολύ γόνιμη και επίκαιρη για την δική μας δυτική Όρθοδοξία, η οποία έχει ως αποστολή να ριζώσει πολιτισμικά σε έναν κόσμο, ο οποίος έχει γίνει ξένος απέναντί της από το βάρος της ιστορίας.

4. Η έπιστροφή στον χριστιανικό Έλληνισμό

Στην όμιλία του το 1948 ο Γ. Φλωρόφσκυ έξηγοϋσε ότι ο Χριστιανισμός κατά τη διάρκεια πολλών αιώνων είχε ένοποιηθεΐ θεολογικά υπό την «άδιαφιλονίκητη καθοδήγηση» των Έλλήνων Πατέρων της Έκκλησίας. Μέχρι τον άγιο Αύγουστίνο, η δυτική θεολογία υπήρξε βασικά έλληνική, παρόλη την λατινική της έκφραση: ο Ίλάριος, ο Άμβρόσιος, ο Ίερώνυμος ήσαν «μεταφραστές της έλληνικής παράδοσης», άκόμη και ο Αύγουστίνος υπήρξε «βαθύτατα έλληνικός κατά το πνεϋμα». Έδω αναδύεται ένα κεντρικό θέμα στο έργο του

6. Βλ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ Γ., *Το σώμα του ζώντος Χριστού*, μτφρ. Ίω. Παπαδόπουλου, Άθήνα 1999, σσ. 92-93.

Φλωρόφσκυ. Πρόκειται για τὸν *χριστιανικὸ Ἑλληνισμό*, τὸ ὁποῖο φέρει ὀρισμένες ἀσάφειες, ἀλλ' ὥστόσο σχετίζεται σαφῶς μὲ τὸν χριστιανικὸ πολιτισμὸ πρὶν τὸν χωρισμὸ τῶν δύο διδύμων ἀδελφῶν.

Καταγγέλλει τὴν ἄποψη ὅτι τὸ δόγμα χρειάζεται νὰ ἐπαναδιατυπωθεῖ μὲ τὶς κατηγορίες τῆς σύγχρονης φιλοσοφικῆς γλώσσας, γιατί θὰ ἐπρόκειτο γιὰ μία παραπλανητικὴ προσπάθεια, ἡ ὁποία θὰ προκαλοῦσε ἐπάνοδο στὸν προχριστιανικὸ Ἑλληνισμό⁷. Εἶναι παράλογο γι' αὐτὸν νὰ ὑποθέσει ὅτι ἡ Ἐκκλησία θὰ μπορούσε νὰ ἀποδράσει ἀπὸ τὴν ἱστορία της.

Γιὰ τὸν Φλωρόφσκυ, ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς (ἡ θεολογικὴ καὶ πνευματικὴ προσέγγιση τῶν Πατέρων τῶν πρώτων ὀκτῶ αἰώνων καὶ τῶν βυζαντινῶν διαδόχων τους) ἀποτελεῖ ἀνυπέρβλητη ἀναφορὰ κάθε χριστιανικῆς θεολογίας: «ἄς εἶμαστε περισσότερο Ἑλληνες γιὰ νὰ εἶμαστε ἀληθινὰ καθολικοί, γιὰ νὰ εἶμαστε ἀληθινὰ ὀρθόδοξοι». Ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἐπαναλάβει κανεὶς ἢ νὰ μιμηθεῖ μὲ στεῖρο τρόπο τὶς διατυπώσεις τῶν Πατέρων, ἀλλὰ νὰ ἀφομοιώσει τὴν εὐσεβῆ αὐτὴ ὀρολογία τοῦ μυστηρίου μὲ μία δημιουργικὴ διάνοια. Ὁ π. Γεώργιος ὑπῆρξε σαφῆς ἀπέναντι σὲ ἀρχαιολογικὲς τάσεις: «Ἡ Παράδοση δὲν εἶναι μόνον μία προστατευτικὴ καὶ συντηρητικὴ ἀρχή, ἀλλὰ πρωτίστως εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αὔξησης καὶ τῆς ἀναγέννησης. Ἡ Παράδοση δὲν εἶναι ἀρχή, πού ἀγωνίζεται νὰ ἀναστηλώσει τὸ παρελθόν, χρησιμοποιώντας τὸ παρελθόν ὡς κριτήριον γιὰ τὸ παρόν. Μία τέτοια ἰδέα περὶ Παραδόσεως ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἱστορία καὶ ἀπὸ τὴν συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας... Ἡ Ἐκκλησία μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀληθείας ὄχι μὲ τὴν μνήμη ἢ μὲ λόγια ἄλλων, ἀλλὰ μὲ τὴν δική της ζωὴ, μὲ τὴν ἀδιάκοπη ἐμπειρία, μὲ τὴν καθολικὴ της πληρότητα ... Ἡ Παράδοση εἶναι ἀρχὴ “χαρισματικὴ” καὶ ὄχι ἱστορικὴ»⁸.

5. Πρὸς μία νεοπατερικὴ σύνθεση

Θὰ ἤθελα νὰ προτείνω τώρα πῶς μπορεῖ νὰ ἐγγράφεται ἡ νεοπατερικὴ σύνθεση, ὅπως τὴν ἐκλαμβάνει ὁ Γ. Φλωρόφσκυ, στὴν «χαρισματικὴ καὶ ὄχι ἱστορικὴ» ἐκκλησιαστικὴ αὐτὴ Παράδοση καὶ νὰ δώσω ὀρισμένα παραδείγματα ἀνάπτυξης μιᾶς τέτοιας σύνθεσης.

7. Βλ. FLOROVSKY G., *Les voies de la théologie russe*, ὅπ.π., σ. 447.

8. FLOROVSKY G., *Bible, Church, Tradition*, Belmont, Mass., 1972, reéd. Vaduz, Liechtenstein, 1987, σ. 47.

Ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας προσφέρει μία ὁλόκληρη σειρά ἀπὸ διαδοχικὲς συνθέσεις, οἱ ὁποῖες προτείνουν τὴν δημιουργικὴ ἀναδιατύπωση τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως σὲ ἓνα νέο γλωσσάρι: ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος καὶ τὸ «ὁμοούσιον», ὁ ἅγιος Βασίλειος καὶ ἡ ἔννοια τῆς «ὁμοτιμίας» τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης (13ος αἰ.) καὶ ἡ ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «διὰ τοῦ Υἱοῦ»⁹, ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Κύπριος (13ος αἰ.) καὶ ἡ αἴδια ἔκλαμψη τοῦ Πνεύματος, ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ ἡ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν στὸν Θεό. Κάθε φορὰ οἱ Πατέρες καὶ οἱ διδάσκαλοι αὐτοὶ ἐμφανίζονται κατὰ ἀντινομικὸ τρόπο ὡς ἀνανεωτὲς μέσα σὲ μία πλήρη πιστότητα στὴν Παράδοση καὶ ταυτόχρονα ἀντιπαρατίθενται στοὺς ὁπαδοὺς μιᾶς ἀρτηριοσκληρωτικῆς ἀντίληψης τῆς θεολογικῆς γλώσσας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἀρκεῖ μονάχα νὰ ἐπαναλαμβάνεται ὅ,τι ἀκριβῶς εἶχε εἰπωθεῖ.

Στὸ πεδίο τῆς Χριστολογίας ἐπίσης ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ ὑπῆρξε πολὺ δημιουργικὸς. Μπροστὰ στὰ προβλήματα τῆς Πνευματολογίας τοῦ Κηομιάκου, δὲν ὑπογράμμισε μονάχα ὅτι ἡ ἐκκλησιολογία ὀφείλε κατ' ἀρχὴν νὰ ἀποτελεῖ ἓνα κεφάλαιο τῆς Χριστολογίας. Δὲν υπεράσπισε μονάχα τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἐνιαίας Θείας Οἰκονομίας μὲ ἀφορμὴ τὰ προβλήματα τῆς διπλῆς οἰκονομίας, τὴν ὁποία πρότεινε ὁ Vladimir Lossky¹⁰. Κυρίως εἰσήγαγε τὴν ἐξαιρετικὴ αὐτὴ ἔκφραση τῆς «ἀσύμμετρης Χριστολογίας» γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν περὶ Χριστοῦ νεοχαλκηδόνεια καὶ ὀρθόδοξη δογματικὴ διδασκαλία, ὑπογραμμίζοντας ἔτσι ὅτι στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ οἱ δύο φύσεις δὲν συνυπάρχουν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἡ ἔνωση τῶν φύσεων πραγματώνεται καθ' ὑπόστασιν τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Δὲν μποροῦμε νὰ περιορισθοῦμε στὴν χαλκηδόνεια συμμετρία, ὅπως διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Τόμο τοῦ Λέοντος, ὅπως τὸ πράττει ἀκόμη καὶ σήμερα ἓνας ἀριθμὸς ὀρθοδόξων, κάνοντας λόγο γιὰ ἓνα «θεανθρώπινο πρόσωπο» σὲ σχέση μὲ τὸν Χριστό. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἔκφραση εἶναι ἐξόχως ἐπικίνδυνη καὶ ἀσαφής. Κινδυνεύει πάντα νὰ κατανοηθεῖ ὡς μία νεστοριανίζουσα προοπτικὴ. Ἄρα, ἡ ὀρθόδοξη χριστολογικὴ παράδοση δὲν σταματᾷ στὴν Χαλκηδόνα. Θὰ πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπόψιν ἡ Ε' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως II (553), ἡ ὁποία σαφῶς προσδιόρισε, μὲ

9. Βλ. N. BLEMMEYDES, *Oeuvres théologiques*, introd., édition, trad. et notes M. Stavrou, Paris, coll. *Sources Chrétiennes* n° 517, 2007.

10. Βλ. STAVROU M, «Quelques réflexions sur l'ecclésiologie de Vladimir Lossky», *Contacts*, 229, Janv.-mars 2010, σσ. 60-73.

την βοήθεια της Κυρίλλειας θεολογικής όρολογίας, ότι ή ένωση τών δύο φύσεων πραγματοποιήθηκε στην αιώνια ύπόσταση του Θεού Λόγου, από όπου και ή έξοχη έκφραση της άσυμμετρίας, την όποία πρότεινε ό Γεώργιος Φλωρόφσκυ, μολονότι οί Πατέρες δέν είχαν ποτέ χρησιμοποιήσει αυτήν την γεωμετρικής προέλευσης μεταφορά.

Συμπέρασμα

Τό έργο της νεοπατερικής σύνθεσης συνεπάγεται για τόν π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ, με τὰ δικά του λόγια, «τήν έκ νέου και έπακριβώς έρμηνεία της πατερικής παράδοσης με σύγχρονους όρους, τήν έκ νέου συγκρότηση της διδασκαλίας της Έκκλησίας ως μίας “πλήρους φιλοσοφίας της ζωής”» (*a complete philosophy of life*)¹¹, παραμένοντας ώστόσο στο πνεύμα τών Πατέρων, στο φρόνημα της Έκκλησίας. Πρόκειται για ένα σπουδαίο και άπαραίτητο αίτημα, έτσι ώστε ή θεολογία νά ξαναγίνει, όπως στους Πατέρες, μία ύπαρξιακή χριστιανική φιλοσοφία, θεωρητική και συνάμα πρακτική.

Άν ή σύνθεση αυτή άπαιτεί την στροφή σε έπιστημονικούς προσδιορισμούς, ώστόσο δέν μπορεί νά είναι μονάχα έπιστημονική, όφείλει νά έγγράφεται σε μία σαφέστατη όμολογιακή δέσμευση: ή όρθόδοξη θεολογία «καλείται νά αντιμετώπισει την μη όρθοδοξία της Δύσης, όχι προβάλλοντας νέες κατηγορίες, αλλά κομίζοντας την μαρτυρία της, δηλαδή, όμολογώντας την αλήθεια της Όρθοδοξίας»¹².

Η Όρθοδοξία δέν είναι απλώς μία παράδοση, «είναι επίσης μία άποστολή, είναι επίσης τό καθήκον και ή κλήση μας»¹³. Ός προς τό ίεραποστολικό και παγκόσμιο αυτό χρέος της νεοπατερικής θεολογίας της Όρθοδοξίας ό π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ δέν μπορούσε παρά νά δώσει τις πρώτες αρχές και τὰ κριτήρια. Ό βίος ένός ανθρώπου δέν μπορεί προφανώς νά επαρκέσει για την πραγματοποίηση ένός τέτοιου προγράμματος. Τό πεδίο τών πατερικών μαρτυριών είναι τόσο άπέραντο, κυρίως όταν θεωρούμε ότι ή έποχή τών Πατέρων δέν σταματá ούτε στον 8ο αϊ. ούτε στον 15ο αϊ., αλλά φθάνει έως τις μέρες μας, έως την

11. FLOROVSKY G., «The Legacy and the Task of orthodox Theology», όπ.π., σ. 69.

12. FLOROVSKY G., *Les voies de la théologie russe*, όπ.π., σ. 448.

13. Όπ.π., σ. 453.

ἐποχή τῆς μετανεωτερικότητας καὶ τῆς συνάντησης μεταξὺ χριστιανικῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσης.

Ἀντίθετα πρὸς μία προσέγγιση πού συχνὰ ὑπερισχίει στὶς χώρες μὲ ὀρθόδοξη παράδοση, ἡ Ὁρθοδοξία δὲν αὐτοπροσδιορίζεται *κατὰ* τῆς Δύσεως, ἀλλὰ ἀντιστοιχεῖ καθεαυτὴ μὲ τὸ θετικὸ καὶ πλήρες περιεχόμενον τῆς ἀλήθειας τῆς σωτηρίας, τὸ ὁποῖο λαμβάνεται ἄνωθεν. Ἡ δυτικὴ χριστιανικὴ ἐμπειρία μέσα στὴν πολυπλοκότητά της δὲν πρέπει a priori νὰ ἀπορριφθεῖ, ἀλλὰ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο κριτικῆς μὲ διάκριση. Μάλιστα, ἡ ἐμπειρία αὐτὴ χρειάζεται νὰ ἐπαναπροσληφθεῖ ἀπὸ τὴν Ὁρθοδοξία καὶ «μεταμορφωμένη κατὰ τρόπο δημιουργικό», σύμφωνα μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς ὅρους τοῦ Φλωρόφσκυ, τοὺς ὁποίους λίγοι ἐκ τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων ἔχουν τὸ κουράγιο νὰ κατανοήσουν καὶ νὰ ἐφαρμόσουν γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τους, προτιμώντας τὴν εὐκόλη ἄσκηση τῆς πολεμικῆς. Ὡστόσο, ὅπως σημείωνε ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ «μονάχα ἡ συμπόνια, μονάχα τὸ μοίρασμα καὶ ἡ περιχώρηση τῆς ἐμπειρίας μποροῦν νὰ ὑποδείξουν τὴν ἀδύναμη διαδρομὴ, ἡ ὁποία θὰ μποροῦσε νὰ ὀδηγήσει στὴν ἐπανάσταση τῶν θραυσμάτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, στὴν ἐπανεύρεση καὶ ἐπανάσταση τῶν χωρισμένων ἀδελφῶν»¹⁴.

14. Ὁπ.π., σ. 448.